

УДК 343.55

Семенов І. В., здобувач Харківського
національного університету внутрішніх справ

Об'єктивна сторона ухилення від сплати аліментів на утримання дітей: деякі проблеми законодавчої регламентації та теоретичної інтерпретації

У статті розглянуто доктринальні і нормативні проблеми встановлення об'єктивної сторони злочинного ухилення від сплати аліментів на утримання дітей. Констатується, що даний злочин характеризується матеріальним складом. Визначено його суспільно небезпечний наслідок.

Ключові слова: об'єктивна сторона злочину, склад злочину, кримінальна відповідальність, ухилення від сплати, аліменти.

У статті розглянуто доктринальні і нормативні проблеми встановлення об'єктивної сторони злочинного ухилення від сплати аліментів на утримання дітей. Констатується, що даний злочин характеризується матеріальним складом. Визначено його суспільно небезпечний наслідок.

Ключові слова: об'єктивна сторона злочину, склад злочину, кримінальна відповідальність, ухилення від сплати, аліменти.

The article describes the doctrinal and normative problems of establishing the objective side of the criminal evasion child support. States that the offense is characterized by material composition. Defines its socially dangerous consequences.

Key words: the objective of the offense, the offense, criminal liability, evasion, child support.

Актуальність теми. У Конституції України, багатьох національних нормативно-правових актах та у низці ратифікованих нашою державою міжнародних конвенцій закріплено принципи поваги прав дитини, визнання її особливого місця в суспільстві, проголошено пріоритет посиленого правового захисту дитинства, прав та законних інтересів неповнолітніх. У тих випадках, коли регулятивні інститути, призначені створювати сприятливі умови для фізичного, психологічного, соціального і духовного розвитку дітей, забезпечення їх правового і соціального захисту, виявляються неефективними, як крайній, останній і найбільш рішучий аргумент («*ultima ratio*») держава застосовує кримінально-правові засоби. Серед них центральне місце належить кримінальній відповідальності, яку в чинному Кримінальному кодексі України (далі – КК) передбачено, зокрема, і за такі посягання проти інтересів неповнолітніх, як злісне ухилення від сплати встановлених рішенням суду коштів на утримання дітей (аліментів). Підставу такої відповідальності містить ст. 164 КК, яка визначає ознаки, за яких ігнорування аліментнозобов'язаними особами рішень суду кваліфікується як злочин.

Мета дослідження. Для забезпечення кримінально-правової охорони інтересів дітей в сфері аліментних правовідносин представники держави, які застосовують з цією метою кримінальний закон, повинні мати чітке уявлення про зміст всіх елементів складу зазначеного злочину. Одним з таких елементів (який надає найбільшу кількість інформації про злочин та вимагає найбільшої уваги при кваліфікації) є об'єктивна сторона ухилення від сплати аліментів на утримання дітей. Її теоретичний аналіз та оцінка способу нормативної регламентації її ознак є основним завданням даної

публікації. Потреба у вивченні зазначеного питання визначається, крім вказаного вище, і необхідністю підвищення рівня доктринального осмислення елементів механізму кримінально-правової охорони прав і свобод громадян.

Аналіз останніх публікацій. Питання кримінальної відповідальності за злочинне ухилення батьків від виконання сімейних обов'язків, за посягання проти сім'ї та інтересів неповнолітніх досліджувалися у роботах П. Андрушка, О. Белової, Ф. Бурчака, В. Вітвицької, І. Даньшина, Л. Дорош, І. Зінченко, С. Лихової, М. Мельника, В. Навроцького, Н. Юзікової, С. Яценка та ін. Водночас, більшість наявних наукових розробок не враховують змін, які вносились до ст. 164 КК за період її існування, або розкривають лише загальні аспекти зазначеної проблематики. Поки що у кримінальному праві України не здійснювались комплексні кримінально-правові розробки ознак об'єктивної сторони злочину, передбаченого ст. 164 КК.

Виклад основних положень. Як елемент складу злочину об'єктивна сторона характеризує зовнішній бік, зовнішнє вираження певного виду злочинного посягання [1, с. 723]. Саме в такому аспекті її розуміє більшість вітчизняних і зарубіжних фахівців. При цьому в науковому обігу перебуває чимало її загальних дефініцій – від досить складних (наприклад, Л. Гаухман об'єктивну сторону складу злочину визначив як сукупність зовнішніх, об'єктивних, соціально значущих, які виражають суспільну небезпечність та її ступінь, суттєвих, типових для даного виду злочинів ознак, передбачених кримінальним законом, а при бланкетності диспозиції статті Особливої частини КК – в інших законах та (або) інших нормативних правових актах, які характеризують злочин як закінчений та вчинений виконавцем (виконавцями)» [3, с. 90]) до достатньо лаконічних (так, А. Савченко визначає об'єктивну сторону злочину як «зовнішній (експліцитний) прояв суспільно небезпечного посягання» [3, с. 50]). Водночас, подібні характеристики об'єктивної сторони злочину репрезентують її у більшому ступені як предмет академічного аналізу, що здійснюється з навчально-пізнавальними цілями. У реальній дійсності об'єктивна сторона посягання органічно включена до системи юридично значимих ознак – складу злочину. Тому з практичної точки зору під час комплексного аналізу об'єктивної сторони конкретного злочину слід характеризувати її з урахуванням зв'язків з іншими елементами його складу. Зокрема, В. Кудрявцев визначив об'єктивну сторону як процес суспільно небезпечного й протиправного посягання на інтереси, що охороняються кримінальним законом, який розглядається з його об'єктивного боку, з точки зору послідовного розвитку тих подій і явищ, які починаються зі злочинної дії (бездіяльності) суб'єкта та закінчуються настанням злочинного результату [4, с. 9]. Подібним (інтегрованим) її дефініціям віддають перевагу і деякі вітчизняні криміналісти, вказуючи, зокрема, що об'єктивна сторона – це «система передбачених кримінальним законом ознак, які характеризують зовнішній бік посягання особи на суспільні відносини та є предметом її суб'єктивної оцінки» [5, с. 207] або «сукупність передбачених кримінальним законом ознак, які характеризують зовнішній бік процесу посягання суб'єкта на об'єкт злочину» [6, с. 50]. Підтримуючи такі підходи до теоретичної інтерпретації зазначеного елементу складу злочину, об'єктивну сторону ухилення від сплати аліментів на утримання дітей можна розуміти як встановлені у ст. 164 КК ознаки, що визначають зовнішнє вираження процесу умисного посягання аліментозобов'язаної особи на сімейні правовідносини та його результат у вигляді заподіяння майнової шкоди потерпілим від цього злочину неповнолітнім або працездатним дітям.

Аналіз нормативно визначених ознак об'єктивної сторони злочину, передбачених диспозицією ст. 164 КК, дозволяє визнати, що обов'язковою ознакою об'єктивної сторони

передбаченого нею посягання на аліментні правовідносини є перш за все діяння, яке виражається в ухиленні від сплати аліментів. В українській мові «ухилитися» означає «не брати участі в чомусь, не робити чогось, уникати» [7, с. 886]. Семантичне тлумачення поняття «ухилення» в контексті ознак складу передбаченого ст. 164 КК злочину дозволяє пов'язати його зміст як з активною поведінкою винного, яка полягає в створенні ним умов для невиконання аліментних зобов'язань (наприклад, це зміна місця роботи або проживання, підробка документів, змова з роботодавцем про виплату частини заробітку «у конверті»), так і з суспільно небезпечною бездіяльністю (фактична несплата коштів, які передбачені рішенням суду). Так, ухиленням від сплати аліментів П.П. Андрушко називає: а) пряму відмову винного від сплати встановлених рішенням суду коштів; б) дії або бездіяльність (зміна місця роботи, звільнення з неї, приховування доходу, який є об'єктом відрахування аліментів тощо), які спрямовані на повне чи часткове ухилення від сплати [8, с. 61].

Згідно з положеннями теорії кримінального права притягнення до кримінальної відповідальності за ст. 164 КК у випадках вчинення злочину шляхом бездіяльності можливе лише за умови наявного в особи обов'язку діяти належним чином та реальної можливості виконати дії, що від неї вимагаються [9, с. 119]. При цьому обов'язок особи сплачувати аліменти (аліментне зобов'язання) випливає з факту набрання сили рішенням суду про сплату аліментів на утримання неповнолітнього [10, с. 492]. При цьому він може тривати або до настання повноліття дитини (чи до закінчення дитиною навчання після настання повноліття), або до поновлення її працездатності чи значного поліпшення матеріального становища, а в деяких випадках навіть бути довічним [11, с. 20–21]. Можливість виконати дії, що впливають з аліментного зобов'язання, визначаються перш за все наявністю в особи хоча б одного з видів доходу, які враховуються при визначенні розміру аліментів (основної заробітної плати за посадовим окладом, тарифною ставкою, відрядними розцінками тощо; усіх видів доплат і надбавок до заробітної плати; грошових і натуральних премій; оплати за надурочну роботу, за роботу в святкові, неробочі та вихідні дні; одноразової винагороди (відсоткових надбавок) за вислугу років; доплат до допомоги по державному соціальному страхуванню, виплачуваних за рахунок підприємств, установ, організацій; одержуваної пенсії, за винятком надбавок до пенсії, що виплачуються інвалідам першої групи на догляд за ними; стипендій, виплачуваних студентам в період навчання у вищих навчальних закладах, учням професійних навчально-виховних закладів та слухачам навчальних закладів підвищення кваліфікації та перепідготовки кадрів; доходів від підприємницької діяльності, селянських (фермерських) господарств, кооперативів, об'єднань громадян, а також доходів, що припадають на частку платника аліментів від присадибної ділянки або підсобного господарства тощо [12]). Окрім того, при оцінці такої можливості має враховуватись відсутність обставин, які виключають вольовий характер діяння особи (непереборної сили, непереборного фізичного або психічного примусу). Будь-які інші обставини (наприклад, відсутність у особи коштів для виконання аліментного зобов'язання у зв'язку із їх витратою на інші потреби) не впливають на визнання несплати аліментів злочином [13, с. 147–148].

Для правильної кваліфікації злочину за ст. 164 КК важливим є встановлення змісту ознаки «злісності» ухилення від сплати аліментів [14, с. 147–148]. До внесених у 2010 р. Законом № 2677-VI від 04.11.2010 р. доповнень до кримінального законодавства, після яких у нормі ст. 164 КК з'явилась примітка, згідно якої «злісним ухиленням від сплати коштів на утримання дітей (аліментів) або на утримання непрацездатних батьків слід розуміти будь-які діяння боржника, спрямовані на невиконання

рішення суду (приховування доходів, зміну місця проживання чи місця роботи без повідомлення державного виконавця тощо), які призвели до виникнення заборгованості із сплати таких коштів у розмірі, що сукупно складають суму виплат за шість місяців відповідних платежів» [15], правознавці визнавали ознаку «злісність» оціночною, а об'єктивну сторону аналізованого злочину як таку, що не містить суспільно небезпечного наслідку. Відповідно, склад злочину «ухилення від сплати аліментів» розглядався як формальний, а момент його закінчення пов'язувався із фактом виконання винним діяння — злісного ухилення від сплати визначених рішенням суду коштів. Підхід до оцінки складу передбаченого ст. 164 КК злочину як до формального зберігся й після внесення до норми змін, що пов'язали ознаку злісності ухилення з несплатою коштів у певному розмірі [16, с. 132]. Водночас, у зв'язку зі змінами, внесеними до ст. 164 КК це положення потребує перегляду.

Тривалий час у диспозиції ст. 164 КК ознака «злісність» була оціночною (адже її зміст не встановлювався кримінальним законом, а визначався у кожному конкретному випадку правосвідомістю особи, яка застосовує відповідну кримінально-правову норму [17, с. 75]). Це певною мірою сприяло тому, що ч. 1 ст. 164 КК можна було відносити до т.зв. «гумових» диспозицій. Крім того, наявність в ній оціночного поняття перешкоджало й точному з'ясуванню співвідношення між передбаченим цією нормою злочином та цивільно-правовим деліктом [18, с. 446, 499]. Як було слушно визнано у висновку Головного науково-експертного управління Апарату Верховної Ради України з приводу доповнення ст. 164 КК згаданою приміткою, «такі доповнення сприятимуть правильній кваліфікації даного злочину та здійсненню правосуддя. Адже... питання про визнання ухилення від сплати аліментів злісним має вирішуватись у кожному конкретному випадку окремо з врахуванням всіх обставин справи. При цьому повинні враховуватись, зокрема, його тривалість, способи ухилення, вплив на матеріальний стан дитини, його мотиви, сімейний та матеріальний стан особи, яка ухиляється» [19].

Введення примітки до ст. 164 КК справді сприяло усуненню з опису підстави кримінальної відповідальності за ухилення від сплати аліментів оціночної ознаки «злісність», яка в попередній редакції норми характеризувала суспільну небезпечність зазначеного діяння (точніше, ця ознака отримала досить точну законодавчу інтерпретацію). Крім полегшення процесу кримінально-правової оцінки злочинного ухилення від сплати аліментів, така зміна кримінального закону призвела до трансформації складу злочину ухилення від сплати аліментів. З урахуванням цієї новели він став матеріальним, тобто його об'єктивна сторона як обов'язкові ознаки включає тепер не лише діяння (власне, ухилення), але і суспільно небезпечний наслідок — виникнення у винного аліментної заборгованості. Цей наслідок утворюється ненадходженням до фондів потерпілої особи (у її розпорядження) коштів у вигляді аліментів. Такі суспільно небезпечні наслідки згідно із наявними у юридичній літературі уявленнями про об'єктивні ознаки складу злочину можуть бути визначені як майнова шкода, яка є результатом невиконання одним із суб'єктів суспільних відносин (аліментних правовідносин) свого обов'язку, тобто неотриманням належного. При цьому механізм заподіяння шкоди правоохоронюваному об'єкту виглядає таким чином, що аліментнообов'язана особа своєю дією чи бездіяльністю виключає себе із врегульованих сімейним законодавством і охоронюваних кримінальним законом суспільних відносин, внаслідок чого інший суб'єкт цих правовідносин (дитина) не отримує коштів, які мала б отримати у якості аліментів. Розмір цього наслідку відповідає сумі виплат за шість місяців відповідних платежів.

Висновок. Проведене в цій статті дослідження дозволяє зробити деякі проміжні висновки та окреслити подальші напрями дослідження об'єктивних ознак злочинного ухилення від сплати аліментів на утримання дітей. Зокрема, об'єктивну сторону ухилення від сплати аліментів на утримання дітей пропонується розуміти як передбачені у ст. 164 КК ознаки, що визначають зовнішнє вираження процесу умисного посягання аліментозобов'язаної особи на сімейні правовідносини та його результат у вигляді заподіяння майнової шкоди потерпілим від цього злочину неповнолітнім або непрацездатним дітям. До її обов'язкових ознак належать суспільно небезпечно діяння (дія або бездіяльність чи їх сполучення), яке є ухиленням винного від сплати встановлених рішенням суду коштів на утримання дітей, суспільно небезпечний наслідок, який полягає в неотриманні належного потерпілим (у розмірі, що в дорівнює сумі з шести встановлених судом місячних виплат) та причинний зв'язок між зазначеним діянням та наслідком. Таким чином, вивчення ознак об'єктивної сторони передбаченого ст. 164 КК ухилення від сплати аліментів визначає це посягання як злочин з матеріальним складом.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бажанов М. И. Избранные труды / М. И. Бажанов ; [сост. : В. И. Тютюгин, А.А. Байда, Е. В. Харитонова, Е. В. Шевченко ; отв. ред. В. Я. Тацій]. – Х. : Право, 2012. – 1244 с.
2. Гаухман Л. Д. Квалификация преступлений: закон, теория, практика / Л. Д. Гаухман . – М. : АО «Центр ЮрИнфоР», 2001. – 316 с.
3. Кузнецов В. В. Теория квалификации злочинів : підручник / В. В. Кузнецов, А. В. Савченко ; за заг. ред. професорів Є. М. Мойсєєва, О. М. Джужи ; наук. ред. І. А. Вартилицька. – [2-е вид., перероб.] – К. : КНТ, 2007. – 300 с.
4. Кудрявцев В. Н. Объективная сторона преступления / В. Н. Кудрявцев. – М. : Госюриздат, 1960. – 244 с.
5. Чеботарьова Г. В. Кримінально-правова охорона правопорядку в сфері медичної діяльності : монографія / Г. В. Чеботарьова. – К. : КНТ, 2011. – 616 с.
6. Житний О. О. Кримінальне право України: Частина Загальна (у схемах та таблицях) : навчальний посібник / О. О. Житний. – Х. : Одиссей, 2008. – 200 с.
7. Сучасний тлумачний словник української мови : 100 000 слів / за заг. ред. В. В. Дубічинського. – Х. : ВД «Школа», 2008. – 1008 с.
8. Андрушко П. П. Коментар до статей 164–169 Кримінального кодексу України / П. П. Андрушко // Законодавство України : науково-практичні коментарі – 2004. – № 7. – С. 60–75.
9. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, Л. М. Кривоченко та ін. ; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – [4-те вид., переробл. і допов.]. – Х. : Право, 2010. – 456 с.
10. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України : у 2 т. – К. : Алєрта ; КНТ ; Центр учбової літератури, 2009. – Т. 1 / П. П. Андрушко, Т. М. Арсенюк, О. Ф. Бантишев та ін. ; за заг. ред. П. П. Андрушка, В. Г. Гончаренка, Є. В. Фесенка. – 964 с.
11. Сапейко Л. В. Аліменти дітям та батькам : монографія / Л. В. Сапейко, В. А. Кройтор. – Х. : Еспада, 2008. – 160 с.
12. Про перелік видів доходів, які враховуються при визначенні розміру аліментів на одного з подружжя, дітей, батьків, інших осіб [Електронний ресурс] : Постанова Кабінету Міністрів України від 26 лютого 1993 р. № 146. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/146-93-%D0%BF>.
13. Гуророва Н. О. Кримінально-правова охорона державних фінансів України : монографія / Н. О. Гуророва. – Х. : Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2001. – 384 с.
14. Вітвіцька В. В. Удосконалення кримінально-правової відповідальності за порушення матеріальних інтересів неповнолітніх / В. В. Вітвіцька // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності. – 2000. – № 3. – С. 55–60.

15. Про внесення змін до Закону України «Про виконавче провадження» та деяких інших законодавчих актів України щодо вдосконалення процедури примусового виконання рішень судів та інших органів (посадових осіб) [Електронний ресурс] : Закон України від 04.11.2010 р. № 2677-VI. — Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2677-17/page4>.

16. Кримінальне право України (Особлива частина) : підручник / кол. авторів А. В. Байлов, А. А. Васильєв, О. О. Житний та ін. ; за заг. ред. О. М. Литвинова. — Х. : Вид-во ХНУВС, 2011. — 572 с.

17. Кобзева Е. В. Оценочные признаки в уголовном законе. — Саратов: Изд-во ГОУ ВПО «Саратовская государственная академия права», 2004. — 228 с.

18. Навроцький В. О. Основи кримінально-правової кваліфікації : навч. посібник / В. О. Навроцький. — К. : Юрінком Інтер, 2006. — 704 с.

19. Висновок Головного науково-експертного управління Апарату Верховної Ради України на проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення процедури примусового виконання рішень» [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=33057.

UDK 347.963

Sopilnyk R. L., Ph.D., Associate Professor,
Lviv University Business and Law

The Prosecutor in civil Proceedings

В даній статті досліджуються процесуальні форми участі прокурора в цивільному процесі. Право прокуророві вступити в процес на будь-якій стадії. ЦПК прокурор має право подати позов у суді першої інстанції.

Ключові слова: прокурор, цивільний процес, апеляційна скарга, суспільні інтереси, суспільство, держава, громадянин, Конституція України.

В данной статье исследуются процессуальные формы участия прокурора в гражданском процессе. Право прокурору вступить в процесс на любой стадии. ГПК прокурор имеет право подать иск в суде первой инстанции.

Ключевые слова: прокурор, гражданский процесс, апелляционная жалоба, общественные интересы, общество, государство, гражданин, Конституция Украины.

This paper investigates the procedural forms the prosecutor in civil proceedings. Law Attorney to join the process at any stage. GIC prosecutor may file suit in a court of first instance.

Keywords: attorney, Civil Procedure, the appeal, the public interest, community, state, citizen, Constitution of Ukraine.

Introduction. The definition of procedural forms the prosecutor in a civil trial is not assigned its content representational tasks related to the nature and objectives of the stages of the process and mechanism of the opening of civil proceedings in the case. Thus, the form of representation in civil proceedings the prosecutor depends on the order of its entry into the process. First, the discovery process in civil case - an appeal to the trial court with a claim to the protection of rights and legitimate interests of citizens and public interest (st.118 GIC) filing the appeal or cassation appeal against the decision of the court (Articles 292 and 324 CCP); complaint (application) for review of court decisions in exceptional or new circumstances (Articles 353 and 362 CCP), and secondly, the introduction of civil procedure in the case at any stage to provide opinions for the purpose of performance of their duties (Article 35 of the Law